

СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ І ОРГАНІЗАЦІОНА СТРУКТУРА КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, СХИЛЬНИМИ ДО НАСИЛЛЯ

УДК 159.9 : 316.6

ХОЗРАТКУЛОВА І.А.

к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки Національний університет ім. В. О. Сухомилинського, м. Миколаїв

У статті висвітлюється проблема підліткового насилля. Представлено психолого-педагогічну програму корекційного впливу на особистість підлітка схильного до насильницької поведінки.

Ключові слова: *підліток, насильницька поведінка, психолого-педагогічний вплив, корекційна програма, інструментальна модель, соціотерапевтичні групи, індивідуальна стратегія.*

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ПОДРОСТКАМИ, СКЛОННЫМИ К НАСИЛИЮ

В статье освещается проблема подросткового насилия. Представлена психолого-педагогическая программа коррекционного воздействия на личность подростка склонного к насильственному поведению.

Ключевые слова: *подросток, насильственное поведение, психолого-педагогическое воздействие, коррекционная программа, инструментальная модель, индивидуальная стратегия, социотерапевтические группы.*

Постановка проблеми. В останні роки проблема підліткового насилля особливо загострилася. Україна потерпає від соціальної і моральної кризи. Питання, пов'язані з виникненням і механізмами агресії і насилля у підлітковому середовищі залишаються відкритими.

Горькова І. А. доводить – агресивний тип характеру виявляють 75% 12-14 річних підлітків з асоціальною поведінкою і підтверджує цю думку результатами дослідження [4,14]. Практикуючий психолог І.М. Мошкова, підкреслює: «перш за все, потрібно розуміти, що» важкі діти «це не просто діти, з якими нам, дорослим, важко, а це діти, яким важко. Їм дуже важко жити серед нас, тому їх душа «окрадена» любов'ю і добром з боку дорослих, найчастіше батьків» [4,27]. Результати досліджень проведених в 40 країнах, що розвиваються, показують, що цькуванні і знущанням піддаються 8,6 - 45,2% хлопчиків і 4,8 - 35,8% дівчаток [6]. Сучасні підлітки поведуться неадекватно жорстоко, бо не знають, як можна вчинити інакше.

Сьогодні існує досить багато перспективних програм, направлених на подолання насильницької поведінки у дітей і підлітків. Ці програми істотно розрізняються між собою,

оскільки базуються на різному розумінні природи дитини, насилля, культури і моралі. Проблема в тому, що для підтвердження ефективності більшості програм, необхідно застосовувати додаткові дослідження.

Завдання сучасної науки – надати підліткам таке поле вибору варіантів поведінки, щоб вони змогли розширити свій поведінковий репертуар конструктивним способом взаємодії без насилля. Отже, проблему насилля і агресії серед підлітків ще не можна вважати вирішеною.

Метою статті є визначення умов організації ефективної соціально-педагогічної та психологічної корекції поведінки підлітків, схильних до проявів насилля.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік - важкий період статевого дозрівання і психологічного дорослішання дитини. Нестійкість душевного життя у підлітковому віці призводить до мінливості уявлень про себе. Іноді випадкова фраза, комплімент або насмішка призводять до помітного зрушення у самосвідомості.

Для підбору адекватних форм подолання й корекції агресивної й насильницької поведінки необхідний індивідуальний підхід до кожного підлітка, враховуючий особливості його особистості, стилю виховання в батьківських сім'ях, становище в шкільному колективі й т.п.

Для того, щоб оцінити рівень віогентності підлітків, опишемо основні поведінкові вияви підлітків (хлопців і дівчат), що належать до категорії насильницьких.

Ознаки насильницької поведінки підлітків: не зважає на думку інших, ригідно наполягає на власній думці; вирішує проблемні ситуації силою; примушує інших робити щонебудь; жорстко і критично (іронічно) оцінює інших; повчає й наставляє інших; вважає себе завжди правим, навіть тоді, коли помиляється; агресивно реагує на зауваження; підсміюється над іншими; кривдить інших; не прислухається до думки інших. Саме перелічені ознаки є своєрідними критеріями як залучення до участі у програмі, так і контролю динаміки процесу корекції.

Програма має універсальну структуру, спирається на науково-педагогічні принципи: індивідуальний підхід, системність, усвідомлення процесу особистісних змін, розвиток потреби у подальшому самовдосконаленні тощо.

Дії різних суб'єктів виховного процесу можуть бути незгодженими. Тому необхідно скласти план скоординованих заходів – корекційну програму, де всі фахівці, яких залучено до реалізації програми складають мультидисциплінарну

команду. У програмі повинні брати участь соціальний педагог і шкільний психолог як головні дійові особистості, які, за потреби, залучають класних керівників, учителів, батьків, лікарів, юристів. Це дозволяє розв'язувати проблему насильницької поведінки в підлітків на різних рівнях.

Етапи корекційної роботи. Виходячи із розуміння логічної послідовності корекційного процесу нами запропоновано серію етапів програми подолання проблемної поведінки підлітків.

Перший етап. Збір інформації. Соціально-педагогічна і психологічна оцінка й діагностика.

Другий етап. Планування корекційної роботи, визначення індивідуальної стратегії для кожного підлітка.

Третій етап. Встановлення довіри у відносинах між об'єктом та суб'єктами корекції

Четвертий етап. Корекційний, впровадження плану в дію.

А. Усвідомлення та формування моделі асертивної поведінки.

Б. Закріплення навичок ненасильницької поведінки та підтримка підлітка.

П'ятий етап. Оцінка результатів роботи на рівні змін.

Робота починається з індивідуальної консультації, важливим аспектом якої є оцінка сімейної атмосфери, причин напруги, соціальних обставин і реальної ситуації в якій опинився підліток. З метою об'єктивного уявлення про проблемну ситуацію, спеціалісту необхідно поспілкуватися з членами родини та очевидцями конфлікту.

На наш погляд, необхідною структурою у програмі є **клуб**, де підлітки можуть організувати власне дозвілля. Двічі на тиждень ввечері в школі збираються підлітки. Мета зустрічей - урізноманітнити вільний час підлітків.

У рамках клубу використовуються такі методи роботи: зустрічі і спілкування із цікавими людьми; обговорення цікавих тем; залучення до волонтерської діяльності; створення кружків за інтересами (малювання, квилінгу, графіті, програмування, театральної самодіяльності, танців, кулінарії, вивчення англійської мови тощо).

Це постійна складова роботи з підлітками. Крім того, двічі на місяць підлітки зустрічаються в спортивному залі: грають у баскетбол, футбол і настільний теніс. Підключення спортивних занять дозволяє розрядити в соціально прийнятних рамках накопичену енергію. Бажано, щоб за стилем гри у команді спостерігав психолог, який в ході індивідуальної

консультації може розглянути та проаналізувати обрану підлітком стратегію.

Для ефективної реалізації психолого-педагогічної програми велике значення має психологічний клімат у сім'ї, тому, другою складовою роботи є **батьківські семінари й індивідуальні консультації для батьків підлітків**. Сім'я, яка виховує проблемного підлітка потребує конкретної психолого-педагогічної підтримки. Чимало батьків не мають необхідної інформації про особливості взаємодії з дітьми у кризових та стресових ситуаціях.

Мета батьківських семінарів – підвищення рівня педагогічної культури батьків, обговорення проблем підліткового віку, а також проблем поведінки їхніх дітей. Батьки вчаться вирішувати педагогічні ситуації, як учинити в тому або іншому випадку, яка поведінка буде оптимальною і т.п. Такі семінари проводяться один раз на місяць, тривалість кожного – 1-1,5 години.

Наступні складові програми – **соціотерапевтичні групи з підлітками**. Ведення цих груп включає такі етапи:

1) Оцінка й діагностика форми і причин порушення поведінки. Визначення індивідуальної стратегії психолого-педагогічної дії для кожного підлітка, добір специфічних вправ.

Результати проведеного нами дослідження дозволили виділити такі фактори, що являють собою симптомокомплекс порушень сімейного виховання у хлопців: рання дорослість, педагогічна занедбаність; у дівчат: розпещеність, емоційне відчуження. Ознаки статевої дисгармонії та інфантильності виявлено як у хлопців так і у дівчат. Так, на рис. наведена інструментальна модель корекційного впливу на особистість підлітка, який виявляє насильницькі форми поведінки.

2) Визначення індивідуальної стратегії психолого-педагогічної дії для кожного підлітка, добір специфічних вправ.

Ми виходимо з того, що сама по собі вправа може бути корисною для підлітків із різними формами насильницької поведінки, тому що кожен виносить із неї своє. Разом із тим, винести це «своє» підліток може за умови адекватної групової рефлексії.

При *фрустрації потреби в залежності* слід, з одного боку, створити таку атмосферу для підлітка, коли б він міг виявляти себе найнегативнішим чином. Підліток із насильницькою поведінкою такого типу схильний розглядати дорос-

лих як тих, хто не може дати ані тепла, ані уваги. Підліток схильний «випробовувати» дорослого, наскільки «того вистачить». Тому тренер повинен бути терплячим, вичікуючи до тих пір, поки звичні схеми інтерпретації ситуації підлітком не руйнуватимуться. Лише після цього підліток схильний прийняти дорослого і довіритися йому.

При *реакції емансипації* прагнення підлітка до дорослості слід утилізувати соціально-конструктивним способом. У соціотерапевтичній групі такому підлітку можна запропонувати роль координатора, в обов'язки якого входить збір групи, керівництво членами групи з метою підготовки приміщення до занять, контроль відвідувань і т.п. Підліток відчув власну значущість, пошану з боку тренера і, відповідно, учасників групи. Таким чином, потребу бути «дорослим» задовольнили, а протестна поведінка, пов'язана з реакцією емансипації, втрачає функціональність і зникає.

При *реакції імітації* слід розширити діапазон імітаційних моделей підлітка і вселити в нього сумніви щодо винятковості обраної ним моделі. Отже, створення в групі ситуації дослідження, побудованого за принципом групової рефлексії, зіткнення думок і т.п., є продуктивною для подолання такої форми насильницької поведінки.

При *засвоєнні моделей агресивної поведінки, прийнятих в батьківській сім'ї*, як і у попередньому випадку, слід проаналізувати можливі альтернативи розв'язання тих сімейних проблем і способи комунікації між подружжям, що прийняті в батьківських сім'ях підлітків. Тут важливо не віддаляти дитини від батьків, показуючи, що вони роблять щось неправильно, а підвищувати емпатію й прийняття батьків такими, які вони є, навчати бачити глибину модельної поведінки, визначати, які особистісні проблеми можуть стояти за такою поведінкою батьків.

При *труднощях засвоєння чоловічої/жіночої гендерної ролі*, спостерігається викривлення ідеалу маскулінності, і тренеру необхідно будувати роботу таким чином, щоб підліток усвідомлював себе в контексті «чоловіче-жіноче», осмислював свої очікування, наміри, цілі відносно осіб протилежної статі. Важливим є розуміння підлітком таких категорій, як «сила», «влада» й «авторитет».

При *вседозволеності* слід звернути увагу на недостатність сформованості норм соціальної поведінки. У цьому випадку у разі соціально-неприйнятної поведінки рекомендується застосовувати санкції. А у разі відповідності поведінки соціальним нормам необхідно заохочувати підлітка.

За наявності акцентуованих рис особистості слід пом'якшувати їх, запобігаючи ситуаціям, що провокують їх вияви. Ці ситуації визначаються так званим слабим ґрунтом, який створює чутливість тільки до певного роду ситуацій. Крім того, підліток вчиться розуміти свою поведінку і пояснювати її не зовнішніми причинами, а особливостями свого характеру. Мета психолого-педагогічного впливу – навчити підлітка усвідомлювати й оволодівати своїм характером.

При *маніпуляції* розглядається проблема маніпулятивної поведінки людини, техніки інґраціяції і характеристики маніпулятивної особистості. Основне в тренерській дії полягає у вмінні фокусувати увагу підлітка на власних емоціях і почуттях. Основне в психолого-педагогічній дії полягає в тому, щоб «олюднити» мету, культивувати духовні загальнолюдські цінності, підвищити емпатичність, чутливість підлітка до чужих проблем і переживань, щоб підліток відмовився від егоцентричної позиції. В цьому випадку усвідомлення деструктивної позиції може наступити завдяки вмінню підлітка отримувати зворотній зв'язок від групи.

При *інфантилізмі* слід зробити акцент на формуванні таких рис, як відповідальність і надійність. Важливим є те, щоб підліток навчився розрізняти свої фантазії і реальність, оскільки багато фантазій є нездійсненними, побудованими за принципом задоволення. Основні ідеї, які повинні бути засвоєні підлітком, - «якщо не я, то хто», «я сам відповідальний за свою долю».

При *шкільному неврозі* найбільш ефективною стратегією є підвищення впевненості підлітка в собі (вправи, направлені на підвищення асертивності), а також зняття психоемоційної напруги за допомогою використання релаксаційних технік з елементами аутогенного тренування. Слід зазначити, що участь підлітка в групі є не лікуванням неврозу, а засобом підвищення соціальної адаптації.

За наявності *неадаптивних когнітивних схем (афірмацій)* слід звернути увагу підлітка на помилки в його уявленнях про світ, які будуються шляхом або надмірного узагальнення, або спотворення. У групових ситуаціях підліткові пропонується програти ролі або виконати певні вправи, після яких він ділиться своїми переживаннями й інтерпретаціями ситуації. Він одержує часом несподіваний зворотний зв'язок від членів групи. Це дозволяє йому усвідомити неадекватність своїх думок і уявлень і зрозуміти те, що його ніхто не хотів образити;

3) Корекційний етап.

Загальна задача корекції – формування в структурі особистості підлітка комплексу взаємопов'язаних механізмів позитивного зворотнього зв'язку конструктивних якостей, блокуючи в умовах змінених соціальних відносин колишній комплекс насильницької поведінки.

Система корекційної дії повинна бути направлена на зміну:

1) системи переконань, уявлень, міфів, вірувань, світогляду підлітка, в основі яких лежить ідея, що насилля – це сила або що для досягнення мети можуть бути використані будь-які засоби;

2) власне поведінки;

3) емоційної сфери (злість, гнів, образа повинні бути замінені на позитивні емоції любові, радості, добра);

4) особистісних проявів (акцентуації характеру, неадекватної самооцінки, гіпермаскуліності тощо).

Так психолого-педагогічними стратегіями в роботі можуть виступати наступні методи профілактики та корекції: переконання і перепереконання, навіювання, виховання прикладом, постановка системи вимог та використання санкцій (заохочень і покарань) і т.п.

Позитивний якісний ефект демонструють такі методи психотерапії: когнітивно-біхевіоральна терапія з гендерним аналізом, клієнт-центрована терапія, психодрама, елементи аутосугестивної техніки, арт-терапевтичні техніки. Помітний результативний вплив на поведінку особистості надають методи соціотерапії (дія групи, ігри, рольове перевтілення, клубна робота та ін.).

Обов'язковим етапом в організації роботи групи є створення умов, які забезпечують позитивні стосунки між учасниками групи [1; 5].

Кожне заняття триває 1,5-2 години. Підлітки зустрічаються 2-чі на тиждень протягом чотирьох тижнів. Потім перерва два місяці і ще один цикл групових зустрічей. Загальна тривалість групових зустрічей становить 24-32 години.

4) Оцінка змін на рівні поведінки, особистості й когнітивних установок.

З метою оцінки результатів корекційної дії, періодично проводиться аналіз проявів поведінки. В разі незадовільної оцінки, на будь-якому етапі корекції, впроваджується стратегія зміни тактики виховного впливу. Дані аналітичного спостереження фіксуються і заповнюються у листі індивідуальної оцінки.

В результаті відсутності позитивних змін у поведінці підлітка доречно переформувати цілі допомоги, визначити більш дійові заходи, а може і обрати іншу тактику роботи з підлітком.

Критерії - індикатори ефективності реалізованої програми

А. Порівняння даних психодіагностичного обстеження підлітка до і після роботи.

Б. Порівняння даних психодіагностичного обстеження дитячо-батьківських відносин до і після роботи:

1) зменшення ступеня неприйняття, розвиток позитивних емоційних стосунків.

2) зменшення частки патологічних факторів, таких, як несформованість батьківських почуттів, неприйняття, непослідовність вимог і ін.

В. Експертні оцінки:

1) оцінка змін у поведінці і настрої дитини, її адаптивних можливостей батьками та педагогами.

2) оцінка членами сім'ї своїх досягнень і змін, отриманих у результаті проходження тренінгів і консультування.

Зовнішнє і внутрішнє оцінювання є необхідною та невід'ємною складовою корекційної роботи. Програма має передбачати ефективні процедури моніторингу якості корекційної дії на проблемну поведінку. За результатами впровадження програми проводиться вихідне анкетування, в якому підлітки зможуть не лише оцінити вплив реалізації програми на їхнє життя, але і зазначити ряд побажань та зауважень.

Як окрема фаза виділяється етап спостереження після завершення програми. Посткорекційний супровід триватиме більше року, основним завданням якого є забезпечення надійного і екологічного результату роботи.

Висновки. Психолого-педагогічна допомога побудована на основі використання широкого спектру різних методів, прийомів, технік корекції з метою формування в структурі особистості підлітка комплексу взаємопов'язаних механізмів позитивного зворотного зв'язку конструктивних якостей, блокуючи в умовах змінення соціальних відносин колишній комплекс насильницької поведінки. Обов'язковим етапом в організації роботи групи є створення умов, які забезпечують позитивні стосунки між учасниками групи.

Для підбору адекватних форм подолання й корекції агресивної й насильницької поведінки необхідний індивідуаль-

ний підхід до кожного підлітка, враховуючий особливості його особистості, стилю виховання в батьківських сім'ях, становище в шкільному колективі тощо.

Література

1. Асанова Н.К. Предисловие к книге Руководство по предупреждению насилия над детьми : Учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических вузов / Под ред. А.К. Асановой. – М. : Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС, 1997. – С. 5-9.
2. Большаков В.Ю. Психотренинг. Социодинамика. Упражнения. Игры. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 380 с.
3. Бурлачук Л.Ф., Грабская И.А., Кочарян А.С. Основы психотерапии. – К. : Ника-центр, М.: Алетейа, 1999. – 320 с.
4. Гончаров В.Л. Домашне насильство: як захистити дитину/ Володимир Гончаров, Олексій Мурашкевич. – К.: Шк.світ, 2009. – 120 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»)
5. Игошев К.Е., Миньковский Г.М. Семья, дети, школа – М. : Юридическая литература, 1989 – 446 с.
6. Информационный бюллетень ВОЗ. – 2011. – № 356. – Режим доступа: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs356/ru/index.html>

The article highlighted the problem of juvenile violence. Presented psychopedagogical program of corrective influence on adolescent personality prone to violent behavior.

Keywords. *The teenager, violent behavior, psychological effects, correctional program, instrumental model, individual strategy, socio therapeutic group.*